

Jolanta ZABARSKAITĖ

**IŠTIKTUKŲ PRIEBALSIŲ FONOSEMANTIKA
(VIENANARIAI PRADŽIOS JUNGINIAI)**

Į fonosemantikos srities klausimus mėginama ieškoti atsakymo specifinėje ekspresyviosios lietuvių kalbos leksikos – ištiktukų – grupėje, t.y. analizuojami žodžiai, ne pavadinantys, o reiškiantys garso, vaizdo, pojūčio ar potyrio sukeltą įspūdį. Pagrindiniu nagrinėjimo objektu pasirinkti ištuktukai kaip mažiausiai problemiška ekspresyviosios leksikos sritis. Kitais ekspresyviosios leksikos sluoksniais remiamasi tada, kai reikia pagrįsti gautas išvadas. Fonosemantinėms išvadoms pagrįsti nagrinėjami ideofonai (ištuktukai, kurie imituoją veiksmo ar potyrio keliamą vaizdą), mimemos (ištuktukai, kurie imituoją tipišką mimiką, kai reiškiamas koks nors pojūtis), retkarčiais – onomatopėjos (garsą megdžiojantys ištuktukai).

Fonosemantikos problema susijusi su fonetikos ir fonologijos, semantikos ir leksikologijos sritimis. Naudojamasi jų terminais ir metodais. Ištuktukų pavyzdžiai rašomi transkripcija įprasta lietuvių. Sakiniai, kuriais iliustruojami pavyzdžiai, pateikiами tokie, kokie yra žodynuose, t.y. iš "Lietuvių kalbos žodyno" – netranskribuoti, iš DūnŽ – jo vartojama transkripcija. Žodžių geografijos nuorodų santrumpos – kaip "Lietuvių kalbos žodyne". Reikšmės pateikiamos taip, kaip žodynuose.

Garsų artikuliacinių ir akustinių požymių suvokimo universalumą riboja kalbos fonetinės sistemos ir sintagminiu kalbos garsų santykii individuumas. Kalbos garsų konotacija fonosemantinėje sistemoje yra pastovi ir nekintanti. Ji turi savybę būti potenciali, išryškėti tekste.

Ištuktukai, būdami dinamiškiausi savo sintaksine-semantine paskirtimi žodžiai, kurie nepaiso kai kurių fonetinių lietuvių tarinių dėsninių, yra lietuvių kalbos leksikos sistemos dalis ir paklūsta jos fonotaktikos dėsniams. Jie neturi kalbėjimo akto metu kintančios, prie paralingvistinių komunikacijos sistemų (gestų, mimikos) ribos artėjančios fonetikos struktūros, o tai reiškia, kad garsų fonosemantika néra psichoakustikos ir psichofiziologijos sritis, bet lingvistiškai aprašoma sisteminė kalbos ypatybė.

Ištuktukai gali prasidėti visais lietuvių kalbos priebalsiais, taip pat kalbos periferijai priklausančiais /ch/, /h/, /f/. Gausiausias tipas yra su T priebalsais. Jį aptarsime pirmiausiai.

Vienanariai T tipo priebalsių pradžios junginiai. Priebalsio /k/ artikuliacijai būdinga tai, kad tariant oro srovė skverbiasi pro uždarumą. Tai ir audicinis "aiškumas", kurį turi priebalsio /k/ akustinis požymis "kompak-

tinis”, kuria valingo, su jéga atliekamo veiksmo, nukreipto į išorę, įspūdį.

/k/ garsu prasideda daugelis ištinkukų, reiškiančių smūgį, kumšteliėjimą, baksteliėjimą, stumtelėjimą, kirtimą, mušimą: /k'ipšt/ ”bakst, kapšt”, /k'ímšt/ ”lengvam stumtelėjimui, sudavimui reikšti”, /k'é.lkšt/ ”karkšt”, /k'ekšt/ ”taks”, /kàkšt/ ”kékšt”, /kápšt/ ”kapt, taukšt”, /kañ.kšt/ ”kaukšt”, /ká.ukš/ ”sudavimo garsas”, /kuñ.pt/ ”niukt, bast, kumšt”, /kùc/ ”būc, bumt”, /kúokš/ ”knap, kaukšt”; /kúokt/ ”kumšt, niūkt”. Prie šios ištinkukų grupės yra savotiška ”konversyvinė” ištinkukų grupė, žyminti čiupimą, stverimą: /kápt/ ”stvérimužymeti”; /kúpt/ ”čiupt”; /kúopt/ ”kapt”. (Garsas /k/ dažnas ir kitų kalbų ištinkukuose, reiškiančiuose čiupimą, plg.: osetinų *kaepp*, turkų *kap*, semitytų *kapp*, čiuvašų *kap*). Yra ištinkukų, kuriančių staigaus judėjimo, šuolio vaizdą: /k'ùkt/ ”strikt, striuok, striuokt”; /kó·st/ ”šokimui reikšti”. Šoktelėjimo, pakilimo į viršų vaizdą siekiama atskleisti priebalsiu /k/ ir junginio žemo tono variantais arba paaukštintu tonu.

/k/ – bemoliškas	/k'/ – diezinis
kú·pt ”kilst”	k'ú·kšt ”liuokt”
kú·st ”kiüst”	k'ú·st ”šast”
kú·pt ”ūzt, siūbt”	k'ú·rt ”šuoliui reikšti”
kuist ”strykt”	kúokšt ”skiūkt”

Drebėjimą, virpėjimą, viksėjimą reiškia semantinė grupė: /k'ir̩/ ”drebant nuo šalčio”; /k'ip/ ”vikst”; /k'ep/ ”sukebaravimui, sukrutėjimui reikšti”; /k'ùs/ ”sudrebėjimui nusakyti”; /k'ust/ ”suvirpėjimui nusakyti”.

Didžiausių grupės ištinkukų sudaro CpV tipo ištinkukai, žymintys garsą, atsirandantį palietus paviršių (ppr. kietą).

G. Kornilovas tokio tipo ištinkukus aprašo schema: valios paskatos veiksmas – judėjimas – kontaktas (Kornilov 1984: 112). Jo pastebėjimu T tipo priebalsiai daugelyje kalbų linkę imituoti šią schemą, o priebalsis /p/ yra ”absoliuciai tinkamas veiksmo – judesio – kontakto kūrimui” (Kornilov 1984: 113). Su CkV tipo ištinkukų semantine grupe, reiškiančia pakilimą, pašokinimą ir t.t. koreliuoja CpV ištinkukai: /púrst/ ”lékimui nusakyti (apie putpelę)”; /púrp / púrp/ ”staigiam suplasnojimui nusakyti”. Semantiškai artimi: /pükst/ ”pūst”; /pùkšt/ ”dūmų, dulkių pakilimui nusakyti”. Kaip ir CkV atveju, junginys žemo tono. Paradoksalu, kad kilimo į viršų idėjai nusakyti naudojamas žemu tonu. Tai, matyt, susiję su ”sunkaus atsiplėšimo nuo žemės” įspūdžiu, juolab kad veiksmažodis *puřpteléti* reiškia ”skristi nelygia trajektorija, nuolat kylant ir krintant žemyn”. Šio veiksmažodžio leksinis semantinis valentingumas ribotas: nepasakysi, kad purpsi srelis. Tekste turime: /púrst pò.tpele eš puo kúojø / pâ·rsegondâ·u/ DūnŽ. Junginys /pu/ ir įtaigesnis /pù/ lietuvių kalbos leksikoje dažnai sukelia sunkumo įspūdį: *pundzà* ”pampla”; *púplinti* ”sunkiai eiti”; *púzinti* ”létai eiti”; *puřsinti* ”pé-dinti”; *pursótí* ”tingiai, pasipūtus sédéti”; *púzrinti* ”sunkiai eiti”.

/p/ artikuliacijos ypatybės, tarimo metu staiga išsiveržiantis burnoje padidėjės oro slėgis galbūt turi įtakos šalutiniams oro, akytumo įspūdžiui, plg.: *puřsti* ”1. darytis minkštam, 2. pūstis, storėti, 3. pūti, trūnyti”; *pužioti*

"rūgti, kilti (apie duoną)"; *púrti* "šiauštis"; *pūpti* "1. peraugus bringti, pūstis, pursti; 2. tinti, bliurkti"; *pùzas* "pašiauštų plaukų kuodas"; *púpē* "v.k. lopšys" ir t.t. Tai paaiškintų ištiktuko /púrkš/ /pū.kš/ reikšmę "perplyšimui žymeti" ir savotiško perkeltinio imitatyvo /puš/ "supykimui, pasipūtimui reikšti" fonosemantiką. Plg., *pušatà* "kas pasipūtės, irzlus", *putukšlis* "pasipūtėlis", *pušeti* "pykti, pūstis".

Su energija, atsirandančia tariant /p/, susijusi semantinė grupė, reiškianti veiksma staigumą, netikėtumą: /p'ist/, /pùkšt/, /p'i·st/, /pú·kšt/, /p'ikt/, /púrk/, /p'i·kt/, /p'èkšt/.

Žemo tono duslusis sprogstamasis /p/ net artikuliaciniu pavadinimu signalizuojąsąlyčio su paviršiumi garsą, atsiradusį iš įvairaus intensyvumo jėgos. Artikuliaciniai ir akustiniai garso /p/ požymiai labiausiai tinka girdimajam įspūdžiui kurti. CtV tipo didžiausią grupę sudaro ištuktukai, kurintys smūgio vaizdą-garsą: /ták/, /tañ/, /tákšt/, /tá.ukšt/, /táp/ /táp/, /t'ei.kšt/, /tèk/. Tekstų medžiaga rodo, kad garsas /t/ turi funkciją signalizuoti veiksmo vaizdą, tačiau kartu atskleidžia, kad judančio objekto ir paviršiaus kontakto garsas yra aukštas, plg.: *Tik taršk visas puodas žemén ir susimušė, grietinė pasipylė* LKŽ(LT IV 258); *Daktaras par sturpli su ranka teikšt – gurgt ir nurijo arklys salietrą* LKŽ(Trk); *Traktorius sustalūskojo, galvą ták in kabinq ir apskruvino* LKŽ(Slk); *Tas Jurgis tañ par ausj!* LKŽ(Slm); *Žmogus pristojø, vokietys ir tapt jam lopeta in kaktą – ir užkast* LKŽ(Krn); *Aš ton pušin kirviu táukšt, man skieda kakton paukšt* LKŽ(Ob); *Rubli išémé, tařkšt ant torielkos* LKŽ(Erž).

Aukštasis /t/ signalizuojąsąlyčio silpniesnį veiksmą, todėl CtV tipas turi gausų aptariamu onomatopėjų – imitatyvų semantinį pogrupi, reiškiantį barbenimą, tarškėjimą, nestiprų beldimą, plekšnojimą ir t.t. Ištuktukai paprastai vartojami kartojant, plg.: *Morta Joniui į petj tápš – tas ir nutilo* LKŽ(Kal); *Táks taks pyškindamas į tabokinyčią su pirštais* LKŽ(J); *Naktj ans jau barškina tař tař tař tař, tař tař tař, ka išleistų* LKŽ(Varn); *Jei neklausysi, bus tèk tèk per užpakaliuką* LKŽ(Vrn); T tipo duslieji kontrastuoja tokiose minimaliose porose: /tař.kšt/:/kař.kšt/, /tá.ukšt/:/ká.ukšt/, /k'èkšt/:/t'èkšt/, /kàpšt/:/tápšt/.

Vienos fonemų klasės priebalsiai /k:/ /t/ tesiskiria požymiu kompaktinis: difuzinis, kuris atitinka sąlygines audicines ypatybes "aiškusis" – "neaiškusis". Priebalsių opozicija atliepiama ir ištuktukų veiksmažodžių, plg.: *kapšotí:tapšotí*. Aiškusis /k/ (jis, beje, iš klausos atrodo žemesnis už /t/), matyt, signalizuoją didesnės energijos, valingumo, kryptingesnį veiksmą. Tai patvirtina tekstai: *Jis man tik kékšt per nagus* LKŽ(Kair): /té·kšt/ /té·kš/ /t/ /tuóki· lášā· į á·ki/ DūnŽ. *Su pagaliu kákš per galvą, višta vinks* LKŽ(Rm): /lī·nda tâ·kšt par snû.ke./ DūnŽ. *Kařkšt pagaliu per galvą, brinkt ir nebegyvas* LKŽ(Up): /tařkšt/ /tařkšt puo kapé·ika/ DūnŽ.

Dėl įdomumo galima palyginti čiuvašų garsažodžius: *kop* "smūgio į futbolo kamuolių efektas" ir *tup-tupke* "mušimo garsas".

Turime porų, kuriose kontrastuoja /p/ /t/, plg.: /p'ikšt/:/t'ikš/, /p'èkšt/

:/*t'èks(t)*/, /*pàkšt*/:/*tàkšt*/, /*pař./:tař.*/, /*pùk/:tùk*/. /p/:/k/ kontrasto yra dvi nelabai patikimos poros: /*puñ.pt*/:/*kuñ.pt*/ (vardažodinė kilmė?), /*pú:kšt*/:/*kùkšt*/ (t.p.?). Turime ternarinę opoziciją: /*pař.kšt*/:/*tař.kšt*/:/*kař.kšt*/, /*pá.ukšt*/:/*tá.ukšt*/:/*ká.ukšt*/.

Ryškėja /p/:/t/:/k/ kontrastavimo tendencija. Ištiktukai linkę sudaryti /p/:/t/ ir /t/:/k/ poras.

Opozicijos /p/:/t/ diferencinis požymis yra tonas, t.y. /p/ – žemo tono garsas, /t/ – aukšto. Tonas – vienas konotatyviausių akustinių požymių – kai kurių tyrinėtoju laikomas universaliausiu, pamatiniu (Jakobson, Waugh 1979: 130). Tačiau aptariamuoju atveju savarankiškos įtakos turi ir lūpinė /p/ artikuliacija, savotiškas gesto kopijavimas, t.y. paviršiaus ir objekto kontakto imitacija lūpomis. Sematinė teksto analizė nepaneigia minties, kad žemo tono lūpinis sprogstamasis /p/ labiau imituojas sąlyčio garsą, /t/ – arteja prie judesio imitacijos: *Pasišlapino rankas, pékš, pékš sulipdė bakang duonos LKŽ(Všk): /té·kšt /té·kš(t) tiūokř· lāšā· i á·ki/ DūnŽ.* Pýkšt – kap duos jai, ir užmušė LKŽ (Švnč): /tí·kšt /tá·kšt ir á·udí par dí·na/ DūnŽ. /pá·kšt i ví·na žündə/pá·kšt i kítə/ DūnŽ: /lí·nda / tâ·kšt par snü·ke/ DūnŽ.

Gauti rezultatai leidžia tvarkyti binarinių opozicijų principu turimą triadą:

/*paūkšt /pagaliu// gâ·l' ežgöndite*/ DūnŽ.

Pařkš ir pariedéjo imperiolas i aslä LKŽ(Dr).

/*taū.kšt taū.kšt i sudaū.zi butel'íka*/ DūnŽ.

/*tařkšt /tařkšt / puo kapé.ika*/ DūnŽ.

/i kâ. kta su súmc'u kaû.kšt/ DūnŽ.

Karkš su dalgiu i akmenj LKŽ(Šts).

/p/ kontrastuoja su /t/ ir /k/ kaip audicinio įspūdžio ideofonas su regimojo įspūdžio ideofonais, jo funkcija yra ties apibendrintos prasminės-semantinės schemas trečiuoju dėmeniu. Žemesnis /k/ kontrastuoja su /t/ kaip intensyvesnio, kryptingesnio veiksmo ideofonas su ne tiek intensyviu veiksmo ideofonu.

I binarines opozicijas triada fonologijoje suvedama tuo pačiu principu (Girdenis 1981: 178).

Pagrindinė fonosemantinė T tipo priebalsių funkcija – imituoti veiksmo – judėjimo – kontakto paralingvistinę situaciją. Priebalsio pasirinkimas priklauso nuo jo akustinių požymių (tono, kompaktiškumo), tačiau gali turėti įtakos ir artikuliacinės garso ypatybės (tai ypač būdinga priebalsui /p/). Priebalsiai turi ir kitų, ne tiek ryškių konotaciinių reikšmių.

Didžiausią fonosemantinį krūvį turi priebalsis /p/, mažiausią – /k/.

CgV tipo smūgio, kumštelėjimo, stūktelėjimo ištiktukų grupė gausumu gerokai nusileidžia dusliuoju opozicijos nariu prasidedantiams ištiktukams: /gùkt/ "stukt, kumšt", /gú·kt/ "stükt", /gúnkt / guñ.kt/ "pokšt, taukšt". Lyginant CgV tipo ištiktukus su dusliaisiais tos pačios semantikos variantais atrodo, kad CkV tipo ištiktukais imituojamas veiksmas tada, kai jis nukreiptas į kitą objektą, o skardžiojo priebalsio atveju imituojamo veiksmo

objektas yra teksto veikėjas arba teksto subjektas, plg.: *Gùkt į kuprą su kuloku LKŽ(J). Aš tą pieną sriūbt sriūbt, man močiutė gúkt gúkt LKŽ(Bdr).* *Gúnkt į kuprą!* LKŽ(Šts). *Žasai tik kùkt lazdele – ir gatava LKŽ(Vj).* *Su pagaliu kàkš per galvą, višta vinks LKŽ(Rm).* *Višta tik kařkt žąsiukui nugaron LKŽ(Slm).* *Tik kúokt kúokt vaikui kupron LKŽ(Rd).* *Káukš – sudavé pypke į stalą LKŽ(rš).*

I subjektą nukreiptą veiksmą rodo ir ištiktukai, reiškiantys vandens išpylimo vaizdą – garsą, kur antrą komponentą imituoją implozinę junginio priebalsių grupę, plg.: *Tik gúšt kibirg vandens ant galvos* LKŽ(J).

Aptariamieji CgV tipo ištiktukai turi semantinį ryšį su veiksmažodžiu *gùnkti* "riestis į kuprą" ir daiktavardžiais *gungà, gungrà* "kupra".

Apskritai rasta labai daug leksikos, prasidedančios priebalsiu /g/ ir reiškiančios veiksmą, kurį veikėjas nukreipia į patį save, arba garsu /g/ prasidesta žodžiai, reiškiantys tokio veiksmo rezultatą: *gõmulti* "gniaužti į gomulius, vynioti, vatuloti"; *gùroti* "vynioti, muturti"; *gûrmulti* "glamžyti, raukšlėti", *gapsnóti* "rankioti"; *góbtı* 1. rišti, 2. siausti, 3. grobti, glemžti, 4. vesti (moterį), 5. glaustis"; *gósti*, "trokšti, siekti"; *gaûbtı* "telkti, kauptis, rinkti, imti"; *guôbtı* "grobti, griebtī"; *gabinti* "vilioti, masinti"; *gâbažis* "pelnas, nauda"; *gámbalas* "iš šiaudų susuktas kûlelis stogo kraštui užbaigt"; *gargôlas* "verpatės pumputys"; *gâbana* "šieno, šiaudų ir pan. glébelis, kuokštas". "Kuokšto" variantai: *gûzulas, guřgulas, gûrgûlé, gùbulas, gûgulas, guñgulas;* "trupinio" variantai: *gurinýs, guriùkas, guruláitis, gûrulas;* "gabalo" variantai: *gõmulas, gomulýs, gùmulas, gâbužas, gabûžis, gabîžalas, gabulýs, gamûlžis, gamûzas, gâmužas, gâmalas, gamâkas* ir t.t. Leksinės divergencijos bûdu atsiradę žodžiai: *garsôtys* "kûno nešvarumai, sąvélés, rituliai"; *gabuřdalas* "nedidelis kamuolys"; *gâbè* "galva, kvaukè"; *gõgë* "juok. galva," *gangõžas* "didelis tam-sus debesis"; *gargalnósas* "kas su didele nosimi"; *gùngkramis* "žmogus su didele galva". Taip pat yra nemažai veikėjų pavadinimų, kurie reiškia į save orientuotą individą: *gomurà* "daugianoris"; *gâbas* "godus žmogus"; *góbštas* "t.p.", *gótas* "kas smarkus prie valgymo". Yra panašios semantikos bûdvardžių: *godùs, gobšùs, gobùs, goslùs.* Ši gausi leksika pateikiama kaip argumentas CgV tipo skardžiųjų junginių opozicijai su dusliaisiais atitikmenimis, turinčiai priešingos krypties požymį imituojamam veiksmui.

Ištiktukai, reiškiantys nukritimą, linkę labiau imituoti jo vaizdą, sudaro gausiausią semantinį CbV pogrupį. Jie yra gausiesni už savo dusliuosius tos pačios semantikos atitikmenis, plg.: /b'ic / b'i·c / b'ipt / b'ē.mpt / b'ē.nc / bá.nc / bá·c / bápt / bá·pt / bá·pt / búmpt / bümst / bú·pt / bú·c / búc / bú·p / búrg / buí.c / bó·pt/.

Turime poras: /bápt : pápt/, /bá·pt : pá·pt/, /búmpt : púmpt/, bú·pt : pú·pt/, /bú·c : pú·c/, /buí.c : puí.c/, /bó·pt : pó·pt/.

Pópt ir atsiséda LKŽ(Aps); *Tik púpt tokian patalan kaip pûkuos minkštan* LKŽ(Mžš); *Kai šoksiu per revą, tik puic ant šono ir parkritau!* LKŽ(Kair); *Pápt ir nukrito obuolys nuo obels* LKŽ(J); *Pápt bryzas lašinių į skreitą* LKŽ(Krš); *Maža grûšnelė tik bapt,* o didesné jau bópt LKŽ(Ds); *Búpt ir nukrito nuo aukšto* LKŽ(Skr). *Jonukas buic į vandenį ir nuplaukė* LKŽ(Pp); *Bapt ir*

atsiguliau LKŽ(Dr). Bąpt į Ringuvą mašina įkrito LKŽ(Krš).

Įdomių minčių kelia CbV tipo semantinė grupė susijusi su vandens idėja ar, leksikologiskai tariant, sema, plg.: /bul./ "suteliūskavimui žyméti"; /búrk/ "kliu"; /búrpt/ "skysčio suburbaliavimui žyméti"; /búrkšt/ "trykšteliėjimui žyméti"; /buī.pt/ "išlindimui iš vandens žyméti". Visi ištiktukai jungiasi su žemojo tono mišriais dvigarsiais /ur/ (dažniausiai), /ul/ ir dvibalsiu /ui/. Skysčio semą turi ir žemojo eksplozinio vienanario pradžios junginio ekspressyvi leksika, plg.: bükoti "klampoti"; buzūlis "terlius"; búzyti "gerti skystį"; burkšlioti "garsiai srēbti"; burbėti "kunkuliuoti"; burgė "klampynė, purvynė"; bungė "šlapia duona"; búojis "bala"; taip pat žemo dvinario implozinio junginio ekspresyvūs veiksmažodžiai bliūkšt "be perstojo tekėti", bliūrgzti "teškėti (apie skystą purvą)", aukštesnio tono vienanariai junginiai: bauzóti "kilti, putoti verdant", baūzaras "verksnys", dar aukštesnio: belžti "šlapinti, telžti" ir t.t. Galima manyti, kad ideofonas /b/ turi kritimo į vandenį ar kitą skystį konotaciją. Tai sudaro opozicija su ideofonu /p/ konotacija, susijusia su oru. Palyginkime fonosemantinę opoziciją: Pūrpt ir nuskrido savais keliais LKŽ(Grž) ("oro" ideofonas): Nosis bùrbt bùrbt burbsi LKŽ(Š) ("vandens" ideofonas).

CdV tipo ištiktukai gali imituoti smūgi, smulkiai objekty nukritimą: /d'ūkt/, /d'ímšt/, /duñ.kst/.

CdV tipui būdingas semantinis pogrupis, reiškiantis dūrimą, leidžia teigti, kad ir aukštasis skardusis /d/, kaip ir kiti jo fonologinės klasės skardieji, gali reikšti kitą, priešingą kryptį negu duslieji atitikmenys. Tai ištiktukai, reiškiantys dūrį smailiu daiktu, nudiegimą, nuveriantį skausmą ir t.t., plg.: Digt ir įkando gyvatė į koją LKŽ(J); Šoko iš lovos, adata dýgt į koją įdūrė LKŽ(Plt). Yra keletas ištuktukų, reiškiančių vidinį dilgtelėjimą, plg.: Man po krūtine diligsi dilig dilig LKŽ(J); /dikt/ /dikt/ /digul'ūka par duñ.ti/ DūnŽ; /pamač'ė.u tū šašvá.lka / díkt par širdi/ DūnŽ; Dingst man par širdi, kād taip bus LKŽ(J). Yra savotiškas perkeltinės reikšmės ištuktukas, kuris reiškia "minties atejimą į galvą", plg.: Tik man díngt į galvą, kad aš arklių dar nepašeriau LKŽ(Jrb). Visi jie nukreipti į naratoriu arba teksto veikėją. Aukštas nudiegimas, dūri, smygų reiškiančių ištuktukų pradiniai junginiai tonas, (diezinis /d'/) jungiasi tik su i tipo balsiais) signalizuojas pojūčio neišplitimą ir smailumą, plg. su ekspresyviu niekatrosios giminės daiktavardžiu dímba "kas labai aukštas ir plonas" arba vaizdingu veiksmažodžiu dybsót "styrēti, stypsoti".

Drebėjimo imitatyvai, prasidedantys skardžiaisiais, reiškia pojūtį, patiriamą naratoriaus, o duslieji vartojami pasakojant apie kito drebėjimą, plg.: Tiktai dreba rankos dıld dıld LKŽ(Dsn) (aš, man): Drebédamas kiř kiř kiř krapenęs jis į beblėstantį ugniakurą LKŽ(Vr) Kipšas kùst kùst pagavo kustelėti kaip drebulės lapas (ps.) LKŽ(Mc) (jis, jam).

CgV junginiai kontrastuoja su CdV junginiais (plg. opozicija CkV : CtV). CgV tipu imituojamas stipresnis, intensyvesnis veiksmas, nėra garso mègdžiojimo. CdV tipo ištiktukai imituja silpnesnį, mažesnés jégos veiksmą ir nuro-

do į gana aukštą garsą, atsirandanti kaip rezultatas, plg.: *Aš tą pieną sriūbt, man močiutė gūkt gūkt LKŽ(Bdr); Vis širdis dūkt dūkt plasta LKŽ(Rd).*

Turime /p/ : /d/ poras: /dà : bà/, /dùkst : bùkst/, /d'ik : b'ik / b'ikt/, /dú·pt : bú·pt/, /dó·pt : bó·pt/. /d/ : /g/ : /b/ triadą: /dùkt : gùkt : bùkt/, /duř. : guř. : buř./, /dàkt : gàkt : bàkt/. Pavyzdžiui: *Guř guř guř skuba sené, běga, ruošias LKŽ(Š).* Duř duř duř rateliais važinėja ir važinėja LKŽ(Arm). *Buř buř ir suburbéjo visi velniai upén LKŽ(Tvr).*

Be aptartųjų skardžiųjų priebalsių veiksmo – judėjimo – kontakto fonosemantikos konotacinių skirtumų, CgV tipu realizuoojami ištiktukai, žymintys veiksmo staigumą, netiketumą. Duslijujų grupėje šios semantikos ištiktukai buvo CpV ir CtV tipu. Turime du atvejus: /gó·kšt/ "staigiam, netiketam veiksmui žymeti"; /gàkt/ "staigiam veiksmui pažymeti". Pirmasis ištiktukas turi atitikmenį /bókšt/, antrasis – /bàkt/, sprogstamieji labiau žymi kontakta, plg.: *Gókšt tévas ir jéjo pirkion LKŽ(Tvr); Bókšt ir susidurém LKŽ(Ds); Kai tik saulé bakt (nusileidžia), tai jis gakt ir pargena LKŽ(Pg).*

Lūpine artikuliacija grindžiamas ištiktukas /bù/, reiškiantis "sudrebėjimą, suvirpėjimą (apie palūpi)": /bù bù bù i drē·bincu palú·pi/ DūnŽ. Ši ištiktuką galima laikyti nevalingo garso, atsirandančio trūkčiojant smakrui ir apatinei lūpui, imitacija, mimikos garsu, nepriklausančiu nei imitatyvams, nei onomatopėjoms. Peršasi terminas *mimema* dėl jo leksinės nuorodos į mimiką. Šis ištiktukas papildo ideofoną /b/ lūpinio garso konotacija, kuri akivaizdi ir toliau aptariamoje semantinėje grupėje, nes kaip ir CpV tipas jo skardusis atitikmuo turi semantinę ištiktukų grupę, reiškiančią kalbėjimą ar kitą su lūpine artikuliacija, "čepsejimu", lūpų suglaudimu susijusį garsą arba veiksmą. Kartojama onomatopėja /biñ./ žymi verksmo garsą: *Vienas biñ, kitas biñ – ir paleido visi vaikai dūdas LKŽ(Mrj).* Kartojama onomatopėja /b'ik/ – mikčiojimo garsą: *Tas bìk bìk, ir neturi kas sakyti LKŽ(MI).* Yra ištiktukų – imitatyvų, žyminčių kalbėjimą, tačiau neturinčių, lyginant su CpV tipo kalbėjimo ištiktukais, paniekos konotacino komponento arba turinčių labai neryškų: /bò·va sò·tā·rtà / ničks nie bò·rpt/ DūnŽ. Palyginimui CpV tipo ištiktukas su paniekos atspalviu: /pè pè / papepiéje· / ir neblíka/ DūnŽ.

Taigi ideofonas /b/ žymi kalbėjimo ar kitą lūpomis atliekamą veiksmą ir turi labai silpną paniekos atspalvį.

Mintį, kad skardžiaisiais priebalsiais prasidedančiais ištiktukais yra linkstama kalbėti apie žmogaus gyvybines funkcijas, perša CdV tipo semantinė grupė, reiškianti staigų žvilgsnį. Šaknies balsis koreguoja pikto žvilgsnio, nedraugiškumo konotaciją: /d'ílp/ / d'írst/ "staigiam žvilgsniui žymeti", /d'é.lpt / d'é·pt/ "piktam, staigiam žvilgsniui žymeti".

Tokio tipo ištiktukus G. Kornilovas vadina vidinio veiksmo ištiktukais. Jau iš pavadinimo semantikos matyti priešingos krypties negu duslijujų atitikmenų imitavimas. Ši semantinė grupė papildo ideofoną /d/ žvilgsnio konotacija ir jau anksčiau (semantiniame pogrupyje, reiškiančiame įdūrimą) pastebėta staigumo konotacija.

Skardžiųjų T tipo priebalsių pagrindinė fonosemantinė funkcija, skirta

reikšti veiksmo – judėjimo – kontakto konotacijas, turi tik skardiesiems būdingą priešingos krypties ar vidinio veiksmo fonosemantinę reikšmę, kuri dažniausiai skiria jų fonosemantiką nuo dusliųjų atitikmenų. Dusliųjų : skardžiųjų fonosemantinėje opozicijoje skardieji dar gali žymeti silpnési veiksmą, tačiau ši konotacija nėra labai pastebima. Kartais skardaus : duslaus priebalsio pasirinkimą lemia akustinis imituojamo garso įspūdis. Mažiausiai fonosemantiskai žymetas priebalsis /g/, daugiausiai – /b/.

Vienanariai pradžios junginiai su R tipo priebalsiais. Jų analizę pradēsime nosinių pučiamujų pora (m, n). Su vandens sema susiję CmV tipo ištiktukai, kurių žemas pradžios junginys, matyt, yra ideofoniškas, nurodantis gelmés tamšą, į kurią, įveikdamas paviršiaus pasipriešinimą (lūpinės artikulacijos universalii konotacijos), pakliūva teksto subjektas ar objektas, plg.: /mú·rkt ir ikrita i /raisto/ ā·ki/ DūnŽ; Mürkt ir panérē viedras i vandenj LKŽ(Krš). Aš tik biski valty krypt, mūlti i vandenj, ir gatava LKŽ(Skr). Panaši ideofono, reiškiančio žlugto virimą, interpretacija (judanti vandens masę, greičiausiai tamsi). /muř muř kā/p/ pèklà vírs vírs /žlugtas/ DūnŽ. Žodynuose užfiksotas veiksmažodis mūrti ”slapsti, mirkti, težti”, šnekamojoje kalboje dažnas veiksmažodis marmālyti ”pilstyti, pliuryti”. Su skysčiu susiję ir vidinio veiksmo ištiktukai, reiškiantys prarijimą, plg.: /mák / mūlt / mūkt / mū·kt/. Čia /m/ konotacija panaši – ”smukimas į tamšią gelmę”. Ir iš dviejų smūgių reiškiančių imitatatyvų, vienas turi vandens semą, plg.: /tām vaik'òkù· mā·kt/ i· šūona/ DūnŽ; Mokst ranką i vandenj LKŽ(Ds).

Vienas imitatatyvas signalizuoją staigų veiksmą: Mókt nosi ir ana prikišé LKŽ(Ds).

Yra sukrypavimą, sužmėžavimą reiškiantis imitatatyvas /m'iř/ (plg. mirinéti ”šmirinéti, šmižinéti”, mickótí ”mostaguoti”, micinti ”vizginti”). /m'iř/ – greičiausiai šmiř variantas.

Atskirą grupę sudaro su lūpine-nosine /m/ artikulacija susiję mimemos: /m'ik/ ”užsikirtimui kalboje nusakyti”, /m'ikt/ ”žymeti nesusigaudymui, nežinant ką sakyti”, /mük/ ”sumurméjimui reikšti”. Paniekos komponentą, būdingą sklandžiajam /m/, rodo ir veiksmažodžiai mekiótí ”neaiškiai kalbēti”, maménti ”t.p.”.

Lietuvių kalboje gausu vaikų kalbos žodžių, sudarytų iš junginių su pradiniu /m/, tačiau tarp vienanarių eksplozinių junginių ištktukuose tokį nerasta.

G. Kornilovas įdomiai interpretuoja garso /m/ konotaciją kaip čiulpimo veiksmo mimemą (Kornilov 1984: 80). Tai leistų teigt, kad žodis mamà – fonosemantiskai lengvai interpretuojamas. Palyginimui lotyniškas žinduolių pavadinimas: *mammalia*.

Yra nemažai CnV tipo imitatatyvų, reiškiančių išorinį smūgį: /nūkt / n'ú·kt / n'ú·kst / n'iést / n'ō·kt / n'ó·kt/. Du imitatatyvai turi vidinio smilktelejimo, smūgio reikšmę: /n'ikt / n'i·kt/. Yra nérimo į vandenj ištktukas /n'úrkta/ (plg. su įkritimo į vandenj CmV tipo ištktukais). Kryptelėjimą į šoną reiškia ištktukas /n'ikst/. Visi jie turi staigumo konotaciją, kurią patvirtina staigaus

veiksmo reikšmę turintis /ná.ŋkt/: *Nankt ir nuvirto, numiré LKŽ(J).* Nosinė artikuliacija konotuoja subambėjimą reiškiančią mimemą /n'ūr./. Trūkumą reiškia ištiktukas /n'ūst/: *Būtų gerai, kad tebebūtum Vilniuj, bet darbo niušt LKŽ(Žem).*

Sklandžiųjų (l, r) junginių analizę pradėsime nuo žemojo /l/ ištiktukų. Judejimo pirmyn-atgal konotacine reikšmę rodo didelė grupė kartojamų ištiktukų, plg.: /lāks/: *Pirštas atkirstas lāks, lāks, lāks tintalino LKŽ(Šts);* /l'úmp/: *Liùmpt, liùmpt liumpsi liūlysi ant versmės LKŽ(J);* /l'úŋkt/: *Liùnkt liùnkt linguoja LKŽ(Er);* /l'ēk/: *Kad su karve susitampiau, man širdis lèk, lèk, lèk, lèk – i nebgaliu nieko LKŽ(Plt);* /láp/: *Užsisek tas rankoves – láp, láp, láp suplyšusios kadaruoja LKŽ(Brb);* /láp láp tāva kaū·li/ DūnŽ; /lú·p/: *Kol Aleksys karčliežuvavo, lúp lúp lúp margas genelis į medži LKŽ (Vaižg);* /lúop/: *Tik gaidelis luob luob /sparnais/, kakriekoi ažgiedeo/jo/ LKŽ(TDrIV 207).*

Ištiktukas /lúop/ yra nuoroda į kitą ideofono /l/ konotaciją. Smūgio, sudavimo, kritimo ištiktukai susiję su minkštumo ir iš dalies sunkumo konotacija, plg.: /lúop/: *Kultuvélés gražios, mažiutės, luop luop luop luopsi ir veléja LKŽ(TDr IV 238);* /lúmp/: *Lapé tik lúmp duobén LKŽ(Prng);* /lúopt/: *Tik lúopt maišas ir nugriuvo nuo viršaus LKŽ(Grv).* Minkštumo ir judėjimo konotacijas rodo ištiktukas /lūr./: *Lūr lūr košę, bernai atsilošę, kad jiems kas įkrėsty, tai gardžiai suėsty LKŽ(Vad).* Minkštumas, sunkumas greičiausiai salygoja ir šių ištiktukų pasirinkimą neutraliuose tekstuose: /ló·pc/: *Jis man kada ne kada su lazda lópc, lópc!* LKŽ(rš); /lùt/: *Kap éjau, koja kap slyst, tai lùt ir guliu LKŽ (Grv);* /l'é·pt/: */pasli dá/u/ lé pt un dùgna/* DūnŽ. Negreito periodinio judėjimo pirmyn-atgal (aukštyn-žemyn), lingavimo konotaciją paremia leksika: *lyliúoti* "linguoti"; *lekuóti* "alsuoti iškišus liežuvį (apie šunį)", *leketúoti* "pamažu klibinti"; *lāzgurti* "nukarus judėti"; *lapúoti* "mosuoti bégant"; *lapséti* "sparnais plasnoti"; *langóti* "suptis ore"; *laskiótì* "maskatuoti"; *lùnginti* "vizginti"; *lùmčioti* "linguoti"; *lùpčioti* "mušti kultuve skalbiant"; *lugsnóti* "lapséti (apie ausis)"; *liùzginti* "klibinti"; *liupéti* "judėti po kojomis (apie minkštą žemę)"; *lopséti* "plasnoti". Ši konotacija paaiškina daugybę refrenų su ideofonu /l/, plg. *lado, laduto, ladu* ir t.t.. Minkštumo konotaciją turi ekspresyvūs žodžiai: *lelȳs* "snarglys"; *l̄eiva* "liežuvis"; *lēbeda* "ištželis"; *lìmti* "sutižti, suglebtí"; *lámža* "kas šiltą dieną storai vilki"; *lerpsótì* "suglebus sédeti"; *liuliùkas* "liežuvis"; *liózga* "minkštakúnis".

Akustinės /l/ ypatybės, kaip CmV junginių atveju, sieja ši ideofoną su vandens sema: /là/ "skryscią tekėjimui su garsu nusakyti"; /lùk/ "godaus gérimo garsui reikšti"; /lùkšt/ "vandens pylimui žyméti"; /lú·kst/ "šokimui į vandenį nusakyti". Atkreiptinas dėmesys į žemą junginių toną. Vandens semą turi veiksmažodžiai *liùlti* "tekéti"; *liuřškoti* "skalauti" (plg. mûrti).

Su liežuvio artikuliacija susiję kartojami ištiktukai, reiškiantys kalbėjimą – /lā/: */visà tuôkè pamilje/ là là là geřklès palé·di·* DūnŽ; /l'èpt/ "prasitarimui nusakyti". Kartojamas ištiktukas /l'ur./ "prastam griežimui nusakyti" leidžia daryti prielaidą, kad ideofono /l/ šnekėjimo konotacija turi paniekos

atspalvi. Yra daug sklandžiuoju /1/ prasidedančių veiksmažodžių, turinčių reikšmę "niekus plepēti, taukšti": *lilénti, lepséti, lémzyti, lëpoti, larléti, latlatúoti, laskätyti, lazgēti, lágzti, luřkšti*. Šie žodžiai paremia paniekos komponentą ideofono /1/ šnekėjimo konotacijoje.

Jau Platonas graikų kalbos garsui /r/ skyré veržlumo, energijos, judėjimo konotaciją. Lietuvių kalboje šią konotaciją patvirtina ištiktukų, turinčių judėjimo semą, gausa: /r'épt/ / ràkt/ / ràkst/ / ràpt/ / r'ùkt/ / r'ùpt/ / r'ùnt/ / rùp/. Šių ištiktukų semantinė aplinka nerodo detalesnių konotacijos komponentų, plg.: *Tik ràks ir pakišo panosén LKŽ(Žmt); Viską riùnt lauk LKŽ(Gs); Aš jam tik riùkt in pečius LKŽ(Mrj); Toj našlaité rakšt visas žarnas atadavé šuniui* (ps.) LKŽ(Tvr). Tačiau yra keletas kartojamų ištiktukų, kurių semantika leidžia ideofono /r/ fonosemantiką papildyti greito, veržlaus judėjimo pirmyn-atgal (mirkėjimo) konotacija: *Nu, rūi rūi pasruinyk, kad niežti LKŽ(Grš); Rib rib akése, kas galéty būti?!* LKŽ(Krš). (Plg., /kõ·r tos pā·gal'os ròbo'l'ù·je/ a ràmē· nègalè pastuoviéte/ DùnŽ.) Pavyzdžiui, mirgėjimo, ribėjimo konotacinių reikšmių gali būti S. Nérios aliteracijos: *Žarsto akmenély/ Širvinta nurinus/ Rymo ramunéle/ Rudenio arimuos* – pagrindas. Kuriamas virpančio skaidrumo rudens oro įspūdis. Veržlaus, energingo judėjimo pirmyn-atgal konotacija – dažnų CrV tipo struktūros refrenų priežastis. Ji paaiškina ir kartojamą ištiktuką /rá.i/ "dainavimui nusakyti".

Kintama ankštuma, atsirandanti artikuliuojant garsą /r/, virpantis liežuvio galas, moduliuojantis garso amplitudę (čia ji sumažėja, čia padidėja), matyt, turi įtakos pikto kalbėjimo, barimosi ideofono /r/ konotacijai ištiktukuose /rà:/ /ràràrà težina/ /gražú·ju nepašnek/ DùnŽ; /rù/: /rù rù i rí·jé·s kā·p šùnis/ DùnŽ. Ginčijomosi, kivirčijomosi, barimosi veiksmažodžių, prasidedančių garsu /r/, yra nemažai: *ragôruoti, razgáuti, ráizikauti, râpoti, résintis, reizgēti, remézytis*. Tai ideofoną /r/ papildo pikto kalbėjimo konotacija, kuri galbūt atsiradusi iš urzgimo onomatopėjos.

Didžiausią semantinę CvV grupę sudaro lūpinės-dantinės priebalsio /v/ artikuliacijos kartojami ištiktukai. Lūpos patempimas tariant šį garsą sietinas su ištiktukais /v'èkšt/ "vaiko pravirkimui nusakyti"; /voř./ "neaiškiai kalbai nusakyti", /vàpt/ "vapėjimui nusakyti", /v'ipt/ "mažam viepimuisi žyméti", /v'i·pt/ "dideliam viepimuisi žyméti".

Šie ištiktukai – mimemų atvejai, nes garsas ar veiksmas imituojami parodant mimikos specifiškumą. Viepimosi mimika – ištiktukų, reiškiančių pasišlykštėjimą, pagrindas. Šie ištiktukai leidžia ideofonui /v/ skirti artikuliacinio pobūdžio pasišlykštėjimo, pasibjaurėjimo konotaciją, paremtą daugeliu žodžių, žodynuose turinčių stilistines pažymas "menkinamai" arba "niekinamai": *vépšlos, vébros "lūpos"; vambrà, vámpla "snukis"; varézgà "plepys"; vépezoti, vepéti, vápalioti, vógrauti* "plepēti, pliaukšti, niekus kalbēti"; *vébrenti, vañplinti* "nemikliai eiti, zioplinéti"; *vampsótí* "žiopsoti"; *vàdaluoti* "nešti", *valúzuoti* "valkioti"; *ven̄pti* "daug gerti".

CjV tipo rasti du ištiktukai – /jèk/ "šuns sulojimo garsui nusakyti"; /jùst/ "krust". Garso /j/ fonosemantinis informatyvumas – menkas. Išva-

doms medžiagos nepakanka.

Nekreipsime dėmesio į opozicijas tų ištiktukų, kurių semantika (o dažnai ir kilmė) skirtinga: /l'ist : r'ist/, /m'ikt : r'ikt/, /láp : ràp/, /muř : luř./, /lùk : rùk/, /n'uř : l'uř./. Daugiausiai fonosemantiskai reikšmingų opozicijų (6) turime su kontrastuojančiais dantiniais-alveoliniais /1/ : /r/, plg.: /l'èk : r'èk/, /lùp : rùp/, /lú·kt : rú·kt/, /láp:t : ràpt/, /lákst : ràkst/, /là : rà/. Fonosemantinės opozicijos ideofonu /1/ imituojamą lėtesnį veiksmą, ryškią negreito judėjimo pirmyn-atgal, lingavimo konotaciją patvirtina tekstas. G. Kornilovas ideofoną /1/ laiko slidumo garsu (Kornilov 1984: 162). Ideofoną /r/ iš turimų opozicijų dar galime papildyti energijos konotacija, be to, akivaizdus traškėjimo, girgždėjimo onomatopėjimio įspūdžio kūrimas (Beje, G. Kornilovas garsą /r/ vadina universaliu laužymo garsu (Kornilov 1984: 121)).

Kalbėjimą reiškiančioms fonosemantinėms opozicijoms įtakos galbūt turi ir priebalsių tonas – baramasi paprastai aukštenui tonu negu kalbama. Taip pat turime kontrastuojančią nosinio – lūpinio ir nelūpinio porą: /m'ikt : n'ikt/, /m'ikst : n'ikst : (v'ikst)//m'i·kt : n'i·kt/.

Opozicijas dažniausiai sudaro minimaliųjų porų ištiktukai.

Galime daryti išvadą, kad visiems sklandiesiems būdinga judėjimo pirmyn-atgal (aukštyn-žemyn) konotacija, kurią patogumo dėlei, kad nesipainiotų su kliūtinii priebalsių judėjimo fonosemantika, vadinsime vyksmu. Jo pobūdį konotuoja sklandžiojo artikuliacijos pobūdis, iš dalies tonas.

Visi sklandieji vartojami kalbėjimo imitavimui arba, kaip gestų kalbos atvejai, tipiškos mimikos atkūrimui. Jų artikuliacija taip pat prideda savajį konotacijos komponentą: /m/ – abejojimas, mikčiojimas, /n/ – neigimas, nepasitenkinimas, /1/ – panieka, lingavimas dainuojant, /r/ – piktas kalbėjimas, riejimasis, /v/ – pasišlykštėjimas, viepimasis.

Žemo tono /1/ ir /m/ gali būti vartojami, siekiant vandens, drėgmės, šlapumo įspūdžio.

Didžiausio fonosemantinio informatyvumo yra garsas /1/.

C/S/V tipo vienanariai junginiai. Daugiausia ištiktukų yra CšV tipo. Dvižidinis alveolinis pučiamasis /š/ kontrastuoja su sklandžiuoju /v/, plg.: /š'iéptis : v'iéptis/, /š'i·pt : v'i·pt/. /v/ turi mūsų aptartą pasišlykštėjimo konotaciją, kuri, matyt, yra fonosemantinės opozicijos pamatas.

Daugiausia onomatopėjų, turinčių junginio pradžioje garsą /š/, susiję su specifinio šiuršenimo, šnarėjimo garsu, kuriam imituoti /š/ labiausiai tinkta.

G. Kornilovo tai pastebėta tadžikų, čiuvašų kalbose, plg. tadžikų *šart* "šnarėjimo laužiant vyteles; ledo čežėjimo imitacija", čiuvašų *šartlama* "traškantis šaltis", čiuvašų *šartala* "vaikų barškaliukas". Lietuviški kartojami ištiktukai yra įvairios semantikos, juos pateikti vienoje grupėje leidžia tas pats onomatopėjinis pamatas: /šà/ "lietaus lašų barbenimui į stogą nusakyti"; /šar̄/ "pjovimo garsui nusakyti"; /š'upt / š'up/ "kartojant nusakomas barstymas"; /š'ú·pt/ š'ú·p/ "kartojant nusakomas intensyvesnis barstymas"; /š'ukšt/ "kartojant nusakomas šlamėjimas"; /š'úrkt/ "dalgiu pjaunant gir-

dimam garsui nusakyti”; /š'ūr./ ”1. byréjimo garsui nusakyti, 2. čežėjimo garsui nusakyti”. Priebalsio /š/ funkcija reikštį šnabždėjimą, tylią kalbą – universali. Greta lietuviškų /š'i/ šàp/ š'è/ š'èp/ šù/ š'ip/(/p/ – kalbos lūpi-nės artikuliacijos nuoroda) yra rusų šušu!, tadžikų – šim-š! Turime tildymo ištiktuką /šà/, kur /š/ – nuoroda į šnibždantį kalbėjimą.

G. Kornilovas mano, kad daugeliui kalbų būdingi ideofonu /š/ praside-dantys žodžiai, reiškiantys baimę, siaubą (plg. čiuvašų čerem šarach! ”nuo siaubo mano širdis supleisėjo” (Kornilov 1987: 130)), turi rysį su traškėjimo onomatopėjomis, prasidedančiomis ideofonu /š/. Lietuvių kalbos imitatyvai /šùst/ ”pašiurpimui žyméti”; /šú·st/ ”plaukų pasišiaušimui nusakyti”; /šùš/ ”kartojant nusakomas pašiurpimas”; /š'úrst/ ”mažam pašiurpimui iš išgąscio žyméti”; /š'ú·rst/ ”smarkiam pašiurpimui iš išgąscio žyméti”; /š'úrp/ ”pa-šiurpimui nuo šalčio ar išgąscio žyméti”; /š'ú·rkš/ ”išgąsciu nusakyti” yra neabejotinai susiję su aiškia ideofono /š/ nelygaus paviršiaus konotacija. Ją iš dalies rodo ištuktukai /š'ùpš/ ”kartojant nusakomas bangų siūbciojimas”; /š'ip/ ”ugnies švysčiojimui nusakyti”; /š'irkšt/ ”kibirkščių spraginėjimui virš ugnies nusakyti” ir labai gausi nelygaus paviršiaus semą turinti leksika: šáiza ”šiurpimas”; šarmà ”šerkšnas”; šaršas ”vandens ribėjimas, tekant jam per akmenis ar papūtus vėjui”; šapis ”kurio atžagari auga plaukai”; šiaurė ”pa-viršiaus nešvarumai”; šebežis ”kankorežis”; šepšé ”samana, auganti ant medžių kamienų, stogų, tvorų, akmenų”; šepdžiūlis ”garbanius (apie aviną)”; šabadúkas ”varnalėšos kibis”; šekštē ”šiurkšti, prasta žolė”; šegžmas ”šiuks-lės”; šiōšis ”suskeldėjusi medžio žievę”; šáksti ”stingti nuo šalčio” (apie pur-vą); šerpti ”darytis šerpetoms”; šepsoti ”būti atsikišusiam, styroti (apie žolę, plaukus)”. Beje, J. Jablonskio pavadinimas ”žvarbieji” – lyg būtų skirtas nelygaus paviršiaus konotacijai nurodyti.

Apie CsV tipo semantiką nedaug ką galima pasakyti, nes ištuktukai negau-sūs: /š'ú rpt/ ”sriūbtelėjimui nusakyti”, /sàkt/ ”prisegimui žyméti”, /s'é·st/ ”staigiam atsisėdimui žyméti”, /š'i·kt/ ”staigiam veiksmui žyméti”, /š'ú·st/ ”kartojant reiškia siutimą” – jokių labiau matomų konotacių nuorodų ne-turi. Tai, kad /s/ – pats dažniausias lietuvių bendrinės kalbos priebalsis (Pakerys 1986: 130) reiškia, jog jis mažiausiai žymėtas, todėl yra labai menko fonosemantinio informatyvumo. Su išlyga jam galime skirti tolygaus – staigaus judėjimo konotaciją: *Siúst praléké arklys pro kiemą* LKŽ(S1).

CzV tipo ištuktukų taip pat nedaug. Apie jų fonosemantiką tvirtai spręsti trūksta pavyzdžių. Veiksmažodžiai žengti, žergti turi ištuktukus, kurių kitas šaknies balsis: /žírk̥t/, /žíhk̥t/.

Ištuktukas /žó·pt/, veiksmažodis žiotis ir ištuktukas /žá·ukt/ – matyt turi mimemos bruožų, taip pat yra susijęs su pučiamąja artikuliacija. Yra ono-matopėja /žař./ ”lašų teškenimui nusakyti”, kuri akivaizdžiai papildo teksto informaciją skardinio stogo įspūdžiu: /išē·juom /i vakareli/ pùsplike· / lì·tù/s/ žař žař/ i suo linksmibis/ DūnŽ.

Staigumo ištuktukas: /ží·kt/ ”staigiam dūrimui nusakyti”, /ží·pt/ ”staigiam veiksmui nusakyti” intuityviai norisi susieti su šviesos, švytėjimo ko-

notacija (*/ží:pt/* – turi aiškų ryšį su *žiēbti*). Šią mintį suponuoja ir gausi šviesos semą turinti leksika: *žarà* "pašvaistė, šviesa", *žiùžé* "ugnelė (vaikų kalboje)", *žirti* "spindėti, raibti, kibirkščiuoti", *žérpléti* "pamažu degti, rusenti", *žaižaruoti* "spindėti", *žaibti* "raibti", *žiorúoti* "degti" ir t.t.

CzV tipo ištiktukai tėra trys: */zí:kt/* "staigiam smūgiui nusakyti"; */zí:/* "zvimbimui reikšti"; */ziñ./* "stiklo suskambėjimui nusakyti" – išvadoms apie */z/* fonosemantiką jų nepakanka.

Pučiamujų garsų fonosemantika yra epitetų pobūdžio, papildo veiksmo apibūdinimą "tolygumo" (*/s/*) ar "netolygumo" (*/š/*) šalutiniu požymiu. Labiausiai konotuotas garsas */š/*. Su netolygumu vienaip ar kitaip susijusios */š/* fonosemantinės reikšmės: pašiurpimas – šaltis – traškesys – baimė – tyla. Idomumo dėlei keletas asociacijų iš S. Steponavičienės žodyno (Steponavičienė: 1986): *tyla* jungiama asociacijų ryšiais su – šnibždėti, nelaimė, nelaiminges, ošimas, siaubas, snaigės, šnarėjimas, šniokštumas; *šaltis* jungiamas su: ledas, speigas, nejaukus, šiurpu, drebėti, krečia, sukrečiantis, žvarbus. Tarp asociacijų, sukelty *baimės* – drebėti, šiurpas, lūžo, šalta, tylu, uraganas.

Ištuktukai, prasidedantys svetimais priebalsiais. Atskirą grupę sudaro ištuktukai, prasidedantys svetimais priebalsiais, arba – kaip juos vadina Prahos mokyklos fonologai – sinchroninėmis svetimybėmis, deskriptyvistai – šalutiniais sistemos nariais (Girdenis 1981: 122). Tokių ištuktukų neužfikuota "Dabartinės lietuvių kalbos žodyne".

Mūsų turimi ištuktukai, kurie prasideda svetimu garsu */f/*, rodo pasakymo prašmatnumą ir oratoriaus norą išsiskirti aukštu teksto stiliumi. Toks ištuktukų vartojimas labiau priklauso mitopoetinės kalbos sričiai: *Fiřp ir išskrido LKŽ*(Grž); *Fiřt ir apsiverté ant kito šono LKŽ*(Rod); *Fùkt ir atlékiau, fùkt ir gatava LKŽ*(Slv). Tai patvirtina ir dažnas ištuktuko vartojimas pačiu pirmuoju saknio dėmeniu, savotiškas sintaksinis jo aktualizavimas. Yra aiškių atvejų, kuriuose */f/* – fakultatyvinis */p/* variantas, atliekantis ekspresyvinę funkciją ir rodantis neeilinį pasakymą, t.y. aktualizuojantis ji arba patį oratorių: *Fuř ir ištrūko tas žvirblis jam* (ps.) LKŽ(Pin); *Bég fùk fùk fùk traukinys LKŽ*(Klk); *Lapé fuřt per langelj ir išsinešé kiškutj* LKŽ(Vlk). Artimą reiškinį pateikia A. Girdenis, aptardamas tarminius žodžius: š. žem. *afalcina* "apelisinai", *folka* "polkas", *fudra* "pudra" (Girdenis 1981: 122). Garsui */f/* galima skirti pretenzingumo konotaciją.

Raide *h* (matyt, dėl savo akustinių savybių: žemo tembro, neperiodinių virpesių, suvokiamą kaip üžesys, šlamesys, liežuvio užpakalinės-gomurinės artikuliacijos) žymimas šiurkštėsnis perėjimas į garsą, *h* šių ištuktukų atveju néra fonema, jos atsiradimas taip pat priklauso mitopoetinės kalbos sričiai. Šis garsas panašus į paralingvistinį gąsdinimo garsą ir turi aiškią kraupumo konotaciją, plg.: *Velnias émè vytis šaukdamas "Huš huš į maišą!"* LKŽ(TDr VI 15); *Hamt ir suédë vilkas vieną avj* LKŽ(Skr); *Peléda – heu – sako* LKŽ(Ps). Fonologiškai tai: *hamt* – */amt/*, *huš* – */uš/*, *heu* – */eu/*. Su garsu */h/* yra tarptautinių juoko onomatopėjų */hà/, /hù/*, *huū:/*, */h'i/*. Panašiai juokiasi jakutai – *huk!*, turkai – *hig-h!*, japonai – *ha-ha* ir t.t. (Kornilov 1984: 89).

Su garsu /ch/ yra taip pat tarptautinė juoko onomatopeja /chà/ ir jos variantai. Duslyjį atitikmenį vartoja rusai *xo-xo*, *xuxu*, tadžikai – *xu-xu*, *xa-xa*, osetinai *xael-x*, čiuvašai – *xax-xax-x* (Kornilov 1984: 88).

Šie priebalsiai dėl savo svetimos kilmės, t.y. egzotiškumo, ir dėl to, kad kalboje yra reti – turi nemažą fonosemantinį krūvį. Néra abejonių, kad dažnas jų kartojimasis tekste ar kitoks aktualizavimas (sakykim, pirmuoju sakino dėmeniu) yra labai greitai pastebimas. Jų fonosemantika paviršinė ir labiau priklauso mitopoeticinės kalbos sričiai.

Junginiai su afrikatomis. Junginių su priebalsinėmis afrikatomis analizė rodo, kad fonosemantikos požiūriu, tai tarpinė grandis tarp vienanarių ir dvinarių junginių, nes grynujų onomatopėjų atveju šie junginiai atrodo lyg būty vienas garsas, o imitatyvų grupėje – aiškūs fonosemantiniai junginiai.

Skardų, metalinį skambėjimą, žvangėjimą imituojančios onomatopėjos savo semantiniame lauke turi metalo arba stiklo semą turinčių žodžių, plg.: *Dženigt kavolis ir nukirta geleži* LKŽ(Ds); *Džiñ džiñ stiklus pakeldamí* LKŽ(rš); *Džýnkt pro langą pinigai* LKŽ(Jdr); *Velnias atnešęs džek pinigus ant stalo per langą* LKŽ(Dglš); *Tik džuř džuř jam pinigus ant galvos papyle* LKŽ(Rd); *Kai dalgiai aštrūs, o arkliai smagiai eina, tai dži dži dži* LKŽ(Gr); *Džan džan dalgius daužo į tekinius* LKŽ(Vaižg); *Džer džekt dusliai džerksejo dalgės* LKŽ(J.Balt); *Marti džingt raktus įnešusi metė ant žemės* LKŽ(J). Afrikata /ž/ tekstuose dėl fonosemantikos plečia sakino semantinę erdvę nuoroda į metalinį, su garsu susijusį objektą, plg.: *Džè džè džè, kad lyja, nuo stogų* LKŽ(Slm). *Lyti pradėjo po dylikos, klausaus, džà džà džà* LKŽ(KlvrŽ). *Eisiu pamelšiu džy džy džy karvytę* LKŽ(Vrn).

Metalo semą (semantiniame lauke – dalgis, žirklys, kirvis) turi "kirpimą, piovimą" reiškiantys ištiktukai /ž'irkšt/ /ž'irkš/ /ž'irk/. Šiais atvejais afrikata /ž/ kontrastuoja su /ž/ kaip netolydusis (staigiau pereinantis nuo pauzės prie garso) su tolydžiuoju ir su /d/ kaip ryškusis su blausiuoju (mažiau intensyvaus šlamesio). Metalo skambėjimo garso diferenciniai požymiai – netolydusis ir ryškusis.

Afrikatai /ž/, fonosemantiskai interpretuojama kaip neskaidomam garsui, skiriama metalinio skambėjimo konotacija nėra visiškai onomatopėjinė. Tai rodo mūsy aptarti kibiro ir stogo sintaksiniai-semantiniai atvejai.

Junginiai su požymiu difuzinis besiskiriančia afrikata CʒV taip pat turi metalinio, aštraus skambėjimo konotaciją ir metalo arba stiklo semą turinčių žodžių semantinį lauką, plg.: *Džingt stiklas ir subyréjo* LKŽ(Skrd); *Dziř réžia stiklorius stiklą* LKŽ(Slm); *Pagriebęs lazda, kaip duos jai in galvą – pinigai tik dzeř dzeř* LKŽ(BsP I 279); *Dzinkšt kirviu paukštei galvą nukirta* LKŽ (rš). *Ką jis, varge, prikapos su tokiu kirvuku – dzék džék* LKŽ (Rs). Yra varpo skambėjimo ištiktukų: /ž'iñ/ /žañ.k/ /žañ.kt/ /žeñ/. Kanopų bildėjimą imituoja ištiktukai: /ž'ik/ /ž'ak/ /ž'uk/. Metalinio kibiro nuoroda turi ištiktukas ≠ /ž'i:/ /a dži/ /dži/ /núori/ DūnŽ.

Nagrinėdami /k/ : /t/ fonosemantines opozicijas buvome aptarę požymio kompaktinio : difuzinis fonosemantinį informatyvumą. Kompaktiniams garsui

skyrėme intensyvesnio, didesnės energijos, valingumo, kryptingesnį veiksmą. Šią išvadą patvirtina opozicijos /ž'èkt/ : /ž'iñ/; /ž'iñkt/ : /ž'iñkt/, /ž'i/ : /ž'i/. Kompaktinio /ž/ ir difuzinio /z/ priešinimas diferencijuojant atkuriama garsą.

Tai, kad junginiai CžV realizuoojamos semantiškai mažiausiai žymėtos jojimo garso ir varpo skambėjimo onomatopėjos, bei mūsų aptarti tekstai leidžia daryti išvadą, kad abu ideofonai /ž/ ir /ž/turi metalinio skambėjimo konotaciją, bet /ž/ — yra didesnio fonosemantinio informatyvumo. Daug fonetinių variantų, reiškiančių "lesimo" ištinkuką, yra sietini su skoliniu *dziobas* (galbūt ir patys ištinkukai yra skoliniai) ir analizei įtakos neturi, plg. /ž'o·pt/ /ž'a·p/ /ž'u·pt/ /ž'uopt/ /ž'uopt/.

Afrikatos /ž/ fonosemantinis krūvis nedidelis, ji turi metalo skambėjimo konotaciją, jos fonosemantinis informatyvumas mažesnis, lyginant su /ž/ fonosemantiniu informatyvumu.

Su afrikata /č/ realizuoojama didelė grupė kirtimo, kirpimo, plyšimo garsą imituojančių ištinkukų. Garso pamatas — specifinės dusliosios afrikatos akustinės savybės (šlamesiai, perejimas iš pauzės į garsą). Kitaip negu skardžiujų afrikatų garso metaliskumas akcentuoojamas sąlyčio su objektu švelnumas (dažnas objeketas iš kurio kyla garsas yra medis, mësa, medžiaga), plg.: *Čàk čàk èmë kirsti medj LKŽ(Jnšk); Čàkšt, čàkšt — medis ir nuvirto LKŽ(Krkl); Čàkt kirvis įsikirto į medj LKŽ(J); Tik čàkšt į pirštą ir įsikirto LKŽ(Vvr); /čé·kšt/ nukirita: odega šùni·/DūnŽ; Čárkšt, čárkšt kerpa siuvéjas pilkà mila LKŽ(rš); /čírkšt/ pá·rpli·ša/ lúopi: g dàbař/ DūnŽ; /čírkšt nuðsin·s/ làbā· suplí·šiz bùva/ DūnŽ.* Akivaizdžiai matosi universalus skardžiujų : dusliųjų fonosemantinis diferencinis požymis — kryptis. Skardžiujų onomatopėjos imituojant savaiminį garsą, kurį skelidžia judinamas objektas (pinigai, stiklas, dalgis, pentinai, varpas, kanopos ir t.t.), dusliaja /č/ imituojamas garsas, atsirandantis iš dviejų objektyų kontakto, jis néra savaiminis. Net lietaus garsą imituojančios onomatopėjos atrodo besiskiriančios nuo skardžiujų variantų tuo, kad signalizuojant sąlyti su minkštu objektu: *Čà čà čà ir apliejo mane LKŽ(Šts); Čè čè čè lietus tokiais dideliais lašais, kad èmë duot LKŽ(Jnšk); /giřdu par mi·gùs/ čà čà čà/ DūnŽ.*

Onomatopėjų — imitatyvų grupę, reiškiančią slydimą nelygiu paviršiumi, galima interpretuoti dvejopai. Įmanoma onomatopėjinė interpretacija: /č'ū·št/ /č'ū·št vâ·rnas kâ·p vê·stas/ DūnŽ. Galima ideofonų /t/ ir /š/ samplaika: *Čiúkšt ir nušliaužé per ledą LKŽ(Ds); Čiúkšt vyželé, čiūta, an žemelę, lylia LTR(Ds); /č'ū·kšt pavířta i nèkelá·s/ LKŽ.*

Smūgio imitatyvai /čí·ñkt/ ir /číñkt/ yra dusliesiems būdingos krypties jis, jam, man: /mùni· pamä·ti· /marti// dûrèš čí·nkt/ DūnŽ; /číñkt par· nagùs/ kuř graibá·s/ DūnŽ. Ideofonas /t/ reiškia judėjimą, /š/ sustiprina informatyvumą.

Afrikatos vartojimas tildymui yra valingesnio, labiau reikalaujančio pobūdžio, lyginant su /š/ prasidejančiais ištinkukais. Valingumo suteikia ideofonas /t/, plg.: /užriķa/ číukt/ viši· nutila/ DūnŽ; /sùbar'á·u gá·lva iškišusi/

vaikā· č'ūkšt/ DūnŽ.

Afrikata /č/, lyginant ją su /t/ ir /š/, yra didesnio fonosemantinio informatyvumo, bet jos konotaciniės reikšmės gali sutapti su garso /t/ konotaciniemis reikšmėmis (smūgio atvejais) ir su garso /š/ konotatyvumu (tildymo ištiktukai). Vienintelė tik /č/ būdinga – minkšto dviejų objektų kontakto garso konotacija.

Onomatopėjos, prasidedančios garsu /c/, imituoją švelnesnį, ne tokį aštṛų, silpnesnį, gana aukštą garsą: *Dziegorius ant sienos taip iš reto eina cāk cāk LKŽ(Jnšk); Klausau tik cañ cañ su žvanguiliais ir nuskambėjo tolyn LKŽ(Ds); /ciñ·/ ciñ. / i sprúoga lempiki/ DūnŽ; /cí·nkt/ ci·nkt/ mèt kapé·ikas/ DūnŽ.*

Afrikatos /c/ konotacija – smulkių objektų skleidžiamas švelnus garsas. Tai greičiausiai difuzinio /s/ įtaka, kurios švelnumo konotacijos nesimatė vienariuose CsV tipo junginiuose.

Ideofonuose ši konotacija matoma. Švelnumo, uždarumo, glėbio konotacija skiria ištiktukus /cáp/ /cùp/ /có·p/ /cú·pt/ "sugriebimui nusakyti" nuo jų analogų be afrikatos, plg.: /káp/ ir t.t. Tai ideofono /s/ įtaka, nes /t/ – yra iprastos judėjimo – kontakto – staigumo konotacijos.

Švelnumas, realizuojamas garsu /s/, kombinacijoje tildymui reikšti lemia tai, kad ištiktukai /c'it/ /c'ic/ paprastai vartojami tildant vaikus.

Afrikatos /c/ konotacija – mažų objektų skleidžiamas švelnus garsas. Ne onomatopėjų atveju – tai ideofony /t/ ir /s/ kombinacija, kur /s/ turi anksčiau neatsiskleidusią fonosemantinę minkštumo, švelnumo, mažumo reikšmę. Baigiant afrikatų skyrių, reikia pridurti, kad aprioriškai atrodo, jog jų vartojimo dažnumas ir polinkiai tarmėse gali būti visai kiti negu bendrinėje kalboje ar apibendrintame lietuvių leksikos modelyje, kurį pateikia LKŽ. Turiu galvoje ne tik dzūkavimą, kuris, be abejonių, keičia afrikatų fonosemantinį tūrį. Atrodo, kad žemaičiai yra link vartoti daugiau ištiktukų su afrikatomis negu kitų tarmių atstovai, todėl jų informatyvumas tarmėse yra kitoks. Tai, žinoma, diskutuotinas ir tyrinėtinės dalykas.

Priebalsių klasių pagrindiniai fonosemantiniai skirtumai. Visi kliūtiniai lietuvių kalbos priebalsiai turi bihevioristinės schemas veiksmas – judėjimas – kontaktas konotaciją. Tai gali būti ir paralingvistinės situacijos pojūtis – jausmas – rezultatas – išraiška. Ši konotacija skiriiasi nuo sklandžiųjų klasei būdingos vyksmo (periodinio/ neperiodinio judėjimo įvairiomis kryptimis) konotacijos. T tipo priebalsiai reiškia aiškią pradžią turintį vienakryptį veiksmą, kurio pobūdis ir kryptis diferencijuojama klasės viduje kontrastuojančių garsų. Sklandžiųjų vyksmo požymiai taip pat priklauso nuo individualių garso savybių. Pučiamųjų klasės priebalsiai yra veiksmo ar pojūčio epitetai, rodantys jo lygumą, vientisumą arba nelygumą, šokčiojantį pobūdį.

Fonosemantiškai reikšmingi priebalsių akustiniai požymiai. Klasės viduje fonosemantiškai reikšmingi šie akustiniai požymiai:

a) kompaktiškumas – suteikia veiksmui ar pojūčiui valingumo, energijos, aiškaus kryptingumo.

b) tonas – kuo aukštesnis priebalsio tonas, tuo smulkesnį veiksmą, pojūtį, potyrį norima imituoti. Tono požymis yra vandens, oro, tamsos, blausumo konotacijų pagrindas.

c) dieziskumo fonologinis požymis – šalutinis, paaukštinamas garso tonas mažina, švelnina imituojamą veiksmą, bet lemiamos įtakos fonosemantikai neturi.

Kliūtiniai priebalsiai, kontrastuojantys pagal duslumo : skardumo požymį, atlieka tas pačias fonosemantines funkcijas veiksmo – judėjimo – kontakto situacijoje, bet duslieji paprastai žymi stipresnį veiksmą.

Skardieji dar gali turėti papildomą į save nukreipto veiksmo konotaciją arba skirtis nuo dusliųjų veiksmo kryptimi.

S tipo duslūs priebalsiai – nelygumo (veiksmo, pojūčio, kuris pertraukiamas pauzėmis) konotacijos turėtojai, S tipo skardūs – lygumo (veiksmo be pauzijų) konotacijos reiškėjai.

Fonoseantiškai reišmingi priebalsių artikuliaciniai požymiai.

Jų skyrimas nuo akustinių – sąlygiškas. Diferencijuojant veiksmo – judėjimo – kontakto konotaciją turi įtakos kliūtiniių tarimas, kai oro srovė skverbiasi pro uždarumą ir su energija įveikia kliūtį. Jos įveikimo pobūdis – konotacijos pagrindas, pavyzdžiui, tariant /k/ liežuvio užpakalinė dalis staigiai atsitraukia nuo gomurio – aktualizuojama veiksmo pradžia, tariant /t/ – liežuvis prisispaudžia prie priešakinį dantų, kliūtis yra toliau nuo ryklės, pučiamas oras nueina ilgesnį kelią, garsas dažniausiai turi judėjimo konotaciją. /p/ tarimui būdinga lūpinė kliūtis šiam priebalsiui suteikia kontakto, veiksmo pabaigos konotaciją.

Lūpinė artikuliacija yra labai potenciali fonosemantiniu požiūriu: visi lūpiniai garsai susiję su kalbinės žmogaus veiklos imitavimu.

Nosinis tarimas gali reikšti nepasitenkinimą.

Fonoseantiškai reikšminga uždarumos – atvirumos artikuliacija, būdinga sonantams, – pagrindinė vyksmo konotacijos priežastis.

Pučiamujų oro srovės pastovus skverbimasis pro angą – tolydumo : netyldumo priežastis.

Ištiktukų fonosemantikos nagrinėjimas – pirmas žingsnelis į labai įdomią konotuotos leksikos sritį. Klausimų lieka daugiau negu atsakymų. Tačiau šios srities perspektyvumas leksikologijai, poetikai, psicholingvistikai, sociolinguistikai, net kalbos istorijai – neabejotinas. Tyrimo laukia refrenai, burtų žodžiai, balsių istorija fonosemantikos požiūriu, lietuvių mitopoetinė kalba ir daugybė kitių, labai įdomių klausimų.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

DūnŽ – V i t k a u s k a s V. Šiaurės rytų dūnininkų žodynas, Vilnius, 1976.

G i r d e n i s A. 1981: Fonologija, Vilnius.

J a k o b s o n R., W a u g h L. 1979: The Sound Shape of Language, New York.

K o r n i l o v G. I. 1984: Imitativi v čiuvašskom jazyke, Čeboksary.

LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas 3-16, Vilnius, 1956–1995; II leid. 1–2, 1968–1969.

P a k e r y s A. 1986: Lietuvių kalbos fonetika, Vilnius.

PHONOSEMANTIC OF MONOMIAL EXPLOSIVE CONCONANTS IN ONOMATOPOEIC INTERJECTIONS

Summary

The presented work is looking for the answers to the questions rising in phonosemantic research by analysing one group of the specific expressive vocabulary of the Lithuanian — onomatopoeic interjection.

Therefore it was chosen the onomatopoeic interjections for the object of study as the least problematic area of the expressive vocabulary.

The work is complex because the problem is linked to phonetic, phonology, semantic and lexicology.

It is analysed the explosive monomial consonants in onomatopoeic interjections. The general theoretical provision is the foundation of the research: the connotative sinestetic language sounds function that is realised through the acoustic features with the universally comprehensive signals.

The main phonosemantic function of the stops belonging to the T class is to imitate the paralinguistic situation of action — motion — contact. The choice of the consonant depends on its acoustic features (tone, compactness), but may be influenced by sound's articulate peculiarities (that is very characteristic of the consonant /p/). Consonant /p/ carries the greatest phonosemantic weight, the most neutral one is /k/.

The main phonosemantic function of the voiced T class consonants is to express the connotations of action — motion — contact and has the phonosemantic meaning of the opposite direction or inner action. The consonant /g/ has the lowest phonosemantic mark, /b/ — the highest one.

Sonorants are characterised by the connotation of forward — backward (up-down) movement. The sound /l/ has the highest phonosemantic informativity. The phonosemantic of the fricatives has epithet nature, add the secondary motion characteristics of "evenness" (/s/), "unevenness" (/š/), "light" (/ž/). The sound /š/ is the mostly connotated.

There is a separate group of the onomatopoeic interjections that begin with the consonants of the outlying nature. Our onomatopoeic interjection beginning with an alien sound demonstrate the "refinement" of the expression and the narrator's wish to distinguish himself by "noble" style.

The collocations with affricates are the intermediate link between monomial and binary collocations.

The examination of the phonosemantic of onomatopoeic interjections is the first step into the most interesting area of connotated vocabulary.